

Domarna och "styckmordsmålet"

Ville de påverka HSAN att delegitimera läkarna?

Mycket talar för att de båda läkarna i styckmordsrättegången inte borde ha delegitimerats av Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd som byggde på domskälen i tingsrätten.

De påståenden som framförts om att den svenska domarkåren hellre fäller än friar gör det därför angeläget att informera Läkartidningens läsare om de juridiska turerna i detta mål och dessas konsekvenser.

Det som följer grundar sig väsentligen på en replik på ett inlägg av advokaten Per E Samuelson som var infört i Svenska Dagbladet den 24 februari i år under vinjetten Brännpunkt. Där fick det emellertid inte plats. Jag har dock dels fått det publicerat i Tidskrift för Sveriges domareförbund, dels kommer det här i Läkartidningen i en för läsekretsen anpassad version.

I SvD kritiserar advokat Samuelson den svenska »domarkåren», varmed han avser yrkesdomarna vid de allmänna domstolarna. Samuelson påstår att domarkåren ersatt »hellre fria än fälla» med »hellre fälla än fria». Visserligen kan man inte ta sådana generella och uppenbart överdrivna påståenden på fullt allvar, men påståendet har framförts i den diskussion som nyligen förts mot bakgrunden av boken »Döden är en man», skriven av Per Lindeberg, och det s k »styckmordsmålet». Samuelson anser att det målet är »toppen på ett isberg» ifråga om domarkårens brister vid bevisvärderingen. Tydligt har Samuelson inte full kännedom om bevisfrågornas handläggning i detta mål. Låt oss därför se hur yrkesdomare från de allmänna domstolarna prövade bevisfrågor i målet.

Handlades i två omgångar

Åtalet mot de båda läkarna kom att handläggas i två omgångar i Stockholms tingsrätt.

Författare

LARS-ERIK TILLINGER

f d hovrättslagman Stockholm.

Vid den första rättegången fann tingsrätten övertygande bevisning om åtalet för mord föreligga och »fällde» de båda läkarna, men ordföranden/yrkesdomaren Birgitta Karlholm (och en nämndeman) ville frikänna. Målet fördes till hovrätten. Hovrättens yrkesdomare (ordförande presidenten Birgitta Blom) återförvisade målet och frigav de båda åtalade, som i detta läge varit häktade drygt fem månader. Av motiveringen framgick att hovrättsledamöterna ej ansåg åtalet bevisat.

Vid andra rättegången i tingsrätten (två yrkesdomare och nämnd) ogillades åtalet i en enhällig dom den 8 juli 1988, som vann laga kraft. I anmälan till Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN) åberopade Socialstyrelsen tingsrättens domskäl i den senaste domen och yrkade att läkarna skulle fråntas sina läkarlegitimationer. HSAN (sju ledamöter) biföll yrkandet.

Undertecknad, vid denna tid pensionerad yrkesdomare och ordförande i HSAN, samt landstingets förbundsjurist Jan Sahlin var skiljaktiga och fann inte bevisat att läkarna gjort sig skyldiga till något som lagts dem till last i domen. (Jag ifrågasatte till och med, liksom senare även Lindeberg i ovan nämnda bok, om åtal över huvud taget borde ha väckts.)

Har en röst var

Den här korta redogörelsen ger inte någon fullständig bild av turerna i detta märkliga mål. Men en sak är tydlig: *inte någon* av de deltagande yrkesdomarna har funnit bevisningen om åtalet tillräcklig. Deras bedömning av åtalet i detta mål och i legitimationsärendet stöder alltså inte Samuelsons kritik mot yrkesdomare vid de allmänna domstolarna. Det hade i det här fallet varit naturligare att reflektera över det förhållandet att det endast var nämndemännen i det första tingsrättsmålet och de »juridiska lekmännen» i HSAN som »hellre fällde än friade».

– Det kan i sammanhanget nämnas att ordförande och nämndemän i domstol samt HSANs ledamöter har en röst var och alltså samma personliga ansvar för avgörandet. Beslut fattas när det gäller brott eller disciplinansvar med enkel majoritet; vid lika röstetal gäller den lindrigare meningen.

Ödesdigert tillägg

När Samuelson kritiserar domarkåren och valt styckmordsrättegången som exempel på »felaktig rättstillämpning till den åtalades nackdel», kanske han syftar på det tillägg vid sidan om åtalet som tingsrätten vid andra rättegången skrev in i domskälen. I slutet av skälen till den friande domen skrev nämligen tingsrätten i en särskild passus att det var »ställt utom allt rimligt tvivel» att A

”I slutet av skälen till den friande domen skrev nämligen tingsrätten i en särskild passus att det var »ställt utom allt rimligt tvivel» att A och H (= de båda läkarna) tillsammans styckat den döda kvinnans kropp.”

och H (= de båda läkarna) tillsammans styckat den döda kvinnans kropp. Uttalet, som var enhälligt, innebar ett påstående om att de skulle ha gjort sig skyldiga till brott mot griftefrid. Detta tillägg sist i domskälen skulle visa sig bli ödesdigert för de båda läkarna. I min skiljaktighet i HSAN menade jag att det var fel av tingsrätten att göra ett sådant uttalande, och det av följande skäl.

För det första saknade ett så starkt uttryck som »utom allt rimligt tvivel» i och för sig täckning i domskälen i övrigt. I själva verket fanns redan då flera frågetecken – redovisade i skiljaktigheterna till HSANs beslut – som jag dock inte kan gå in på här. (Den utredning som ligger bakom Lindebergs bok har snarare visat att A och H inte har eller inom den med åtalet avsedda tiden ens kan ha utfört styckningen. Kriminologen, professor Leif GW Persson har bl a i en artikel i DN den 19 februari i år på goda skäl bestyrkt denna slutsats. I maj meddelades för övrigt att ny förut-sättningslös polisutredning inletts.)

Gick ej att överklaga

Vidare fanns anledning att i sammanhanget aktualisera andra rättssä-

kerhetsfrågor: Genom att åtalet helt ogillats i domslutet kunde läkarna inte genom överklagande få bort tillägget i domskälen. Alla domstolsjurister vet att man enligt svensk rätt inte får klaga på domskäl. Man måste för att få prövning i högre instans yrka ändring i själva domslutet. Det kunde A och H inte göra, eftersom de frikänts. De försökte men det gick givetvis inte. Detta uttalande av tingsrätten om styckningen kommer därför att stå kvar i domen som en evig brännmärkning. Just detta är ett skäl till att domstol i domskälen inte får uttala mer än vad som behövs för prövning av åtalet. Och åtalet ogillades redan på den grund att det inte kunnat klarläggas att kvinnan ifråga avlidit till följd av brottslig handling.

Det kan inskjutas att tingsrättens yttrande om styckningen anmäldes till JK, som i beslut bl a yttrade att uttalandet om styckningen visserligen inte var nödvändigt för den friande domen, men att JK hade förståelse för att tingsrätten »främst av pedagogiska skäl kände ett behov av att uttala sig på sätt den gjorde». JKs beslut var känt vid HSANs handläggning, men lärdomen påverkade inte de båda skiljaktiga.

Tillägget i slutet av tingsrättens domskäl kunde också ifrågasättas av andra rättssäkerhetsskäl än vad nys namndes. Det brott tillägget beskrev (som i brottsbalken hade ett högsta straff av fängelse sex månader) var preskriberat redan två år före åtalet i målet, och det omfattades följaktligen inte av åtalet. Det är självfallet så att domstol inte skall pröva preskriberade brott, som inte åtalats. Än vidare hade A:s och H:s försvarare ingen anledning att försvara dem mot brott som inte omfattades av åtalet. Det hade i och för sig funnits en hel del att invända från försvarets sida om man räknat med att tingsrätten skulle frikänna A och H för mord, men förklara dem skyldiga till styckningen. Tillägget »efterslängen» i domskälen bör alltså ha kommit som en fullständig överraskning för parterna.

För tydlighetens skull bör sägas att det som ovan anförts om tingsrättens tillägg i domskälen och om min och Sahlins inställning till bevisningen inte är resultatet av efterklokhet; allt finns redovisat redan i skiljaktigheterna i HSAN.

Man frågar sig då varför tingsrätten gjorde detta kategoriska tillägg »att det var ställt utom allt rimligt tvivel» etc.

Någon avsikt måste ju ha funnits. Den närmast till hands liggande slutsatsen är att tingsrätten ville påverka HSAN – som är en självständig myndighet – att delegitimera de båda läkarna.

Socialstyrelsen avvaktade tingsrättens dom och – så snart domen vunnit laga kraft – återopade styrelsen domskälen som stöd för en ansökan om delegitimation. Som ovan framgått anslöt sig HSAN (majoriteten) till tingsrättens tillägg och fråntog läkarna deras legitimation. Men om tillägget i domskälen ej funnits där så hade tingsrättens friande dom varit sista ordet i denna sak. Med överklagande hade åklagaren inte kunnat komma

någonstans, eftersom han inte kunde bevisa ens att kvinnan avlidit till följd av brottslig handling. Och Socialstyrelsen hade med en helt friande dom inte kunnat inleda ett förfarande för att delegitimera läkarna, som dessutom i personundersökningar fått omdömen att vara skötsamma såväl privat som i yrket.

Enligt kriminologisk expertis anses – under liknande omständigheter som i detta fall – med »minst 90 procents sannolikhet» att styckare och mördare är samma person(er). Ett påstående om styckning är alltså nästan, nästan det samma som ett samtidigt påstående om mord.

Jag påminner mig en anekdot som jag hörde under min aspiranttid i hovrätten i slutet av 40-talet. Jag betonar att det är en anekdot, vars sanningshalt jag ingalunda garanterar. Men anekdoter kan ibland vara lärorika. Alltså: En äld-re kvinna hade åtalats för stöld. Åtalet ogillades av en enhällig hovrätt. Under sin namnteckning på arkivexemplaret av domen hade en ledamot med blyerts skrivit: »men kärringen har gjort det». (Detta skulle ha upptäckts vid en JO-inspektion och ha föranlett någon form av reprimand.)

Förordnandet upphörde

Någon debatt om rättssäkerhet och integritet följde inte på mina och Sahlins reservationer till HSANs beslut den

23 maj 1989. Däremot hade de mest högröstade tidningarna hakat på tingsrättens omdiskuterade tillägg, och nästa dag »hängdes vi ut» i en del medier. Under bilder av mig och Jan Sahlins fanns texten »De vill inte stoppa styckmordsläkarna». (Åtalet för mord var då ogillat genom laga kraft vunnit dom.) Två dagar senare, den 26 maj, meddelade expeditionschefen i Socialdepartementet per telefon att jag inte skulle få fortsatt förordnande som ordförande i HSAN.

Inte heller blev det någon diskussion om skydd mot integritetskränkande uttalanden i domskäl. Det stämmer till eftertanke att ett sådant uttalande för A och H medförde livstids yrkesförbud och livskatastrof. Jag kan fortfarande vidhålla min kommentar (Lindeberg sid 513) efter HSANs beslut den 23 maj 1989: »Jag känner inte till något fall, där några har lidit så mycket skada av en rättegång i vilken de blivit frikända.»

Uppjagad stämning mot läkarna

Den som inte följde media vid den tiden kan inte föreställa sig hur uppjagad stämningen var mot de båda läkarna – eller mot den som på något sätt tvivlade på deras skuld. När sedan Kammarrätten i Stockholm (med 2 röster mot 2; majoritet: f d lagmannen Curt Weidling och kammarrättsrådet Lars Lindberg) återgav läkarna deras legitimationer ökade stormen, denna gång också mot Kammarrättens dom. A och H, vilkas namn nu publicerats, var alltså fria att utöva sitt yrke. Kampanjen mot dem upphörde dock icke.

När Läkärförbundets VD Bo Hjern förklarade att han accepterade Kammarrättens dom, eftersom han inte kunde fästa avseende vid ett uttalande i domskäl som inte kunde överklagas, angreps han hårt av upprörda enskilda

läkare och Kvinnliga läkares förening. Stormen mot läkarna fortsatte och tog nu formen av mötesbeslut inom olika organisationer och namnsamlingslistor m m riktade till Socialstyrelsen och Regeringsrätten. Till och med en och annan person vars omdöme man trodde sig kunna lita på uttalade sig på ett helt oförnuftigt, ibland hätskt sätt – A

och H hade ingen chans att få arbete inom yrket. Brännmärkningen satt i.

Turerna i denna märkliga rättsak fortsatte: Socialstyrelsen överklagade Kammarrättens dom till Regeringsrätten, som återförvisade målet till Kam-

”Den närmast till hands liggande slutsatsen är att tingsrätten ville påverka HSAN – som är en självständig myndighet – att delegitimera de båda läkarna ”

”Inte heller blev det någon diskussion om skydd mot integritetskränkande uttalanden i domskäl. Det stämmer till eftertanke att ett sådant uttalande för A och H medförde livstids yrkesförbud och livskatastrof.”

Några enstaka påverkade opinionen

marrätten – för bevisupptagning – det var då cirka sju år sedan styckningen påstods ha ägt rum. Kammarrätten hörde ett antal vittnen, ändrade sin tidigare dom och frantog A och H deras legitimationer. Tyvärr fick inte HSAN tillfälle att yttra sig i denna nya omgång. Kammarrättens dom nr 2 meddelades den 31 maj 1991. Det blev slutpunkten, och så är läget när detta skrives. Resning av målet söks nu hos Regeringsrätten.

Till slut några ord om »Döden är en man». Lindeberg har haft till syfte att dels jämföra nyhetsmediernas bild av ett uppmärksammat rättsfall med fakta i målet, dels söka svar på frågan om publiciteten påverkat den rättsliga processen. Från åskådarplats så här i efterhand är det kusligt att se hur medierna kring detta mordfall bygger en bild av A och H som riktigt onda människor, en bild grundad på slarvig användning av fakta, felaktigheter, rykten, överdrifter och halvsanningar. Det är ju ingen tvekan om att allmänhetens uppfattning om vad som förevarit färgats av denna bild. Undantag finns, men hos folk i allmänhet sitter bilden ännu kvar. Det har jag kunnat konstatera.

Blottlägger brister inom rättsväsendet

Boken »Döden är en man» är både spännande och välskriven. Den blottlägger brister inom rättsväsendet. Särskilt gäller detta polisutredningen. Boken kunde i stora stycken tjäna som lärobok för hur polisförhör inte skall skötas. (Leif GW Persson säger i ovan nämnda artikel i DN att det är den sämsta mordutredning han tagit del av.)

Läkarna hördes i hundratals timmar av polis och åklagare, varvid användes förhörsmetoder som jag inte trodde förekom i Sverige. (A och H förklarade hela tiden att de inte hade något med saken att göra, även när man sökte spela ut dem mot varandra.) Uppgifter läcktes till media.

Man anordnade vittneskonfrontationer, som inte uppfyllde några av de regler som skall gälla. (Jfr Lindeberg s 348-9, Birgit Hellbom i Svensk Juristtidning 1994 s 298 samt Astrid Holgerson-Birgit Hellbom: Facts or fiction as evidence in court, utgiven av Almqvist Wiksell International.)

Det behövdes en så omfattande och väldokumenterad utredning som Lindebergs bok för att frigöra en objektiv syn på denna rättsaffär. Tidigare var det knappast någon idé att diskutera saken, eftersom man inte blev tagen på allvar eller ansågs originell eller obekvämt om man hävdade en annan syn på detta rättsfall än den av nyhetsmedierna hos den svenska allmänheten inetsade uppfattningen. •

Med anledning av Per Lindebergs bok »Döden är en man» publicerades i Läkartidningen 24/99 flera bidrag. När Gunilla Bring där gör sig till företrädare för »den rättrådiga rättsmedicinen» och inkompetensförklarar sina forna kolleger krävs några ytterligare kommentarer förutom de av Per Lindeberg givna.

Rättsläkare i Sverige liksom i andra länder måste i sin profession basera sitt arbetssätt och sina bedömningar på medicinsk vetenskap men också, till skillnad från sina sjukvårdande kolleger, vara medvetna om vissa grundläggande rättsliga, framför allt straffrättsliga och processrättsliga principer.

I vårt rättssystem är det åklagaren som skall övertyga domstolen om den tilltalades skuld genom att framlägga en tillräckligt övertygande bevisning. Om minsta tveksamhet råder i skuldfrågan blir utslaget friande; »in dubio pro reo». Eftersom domstolen saknar egen medicinsk kompetens är det ett absolut krav att den som skall tillföra expertkunskap, agera sakkunnig, i varje påstående också meddelar graden av säkerhet eller osäkerhet i uttalandet. Det stora flertalet rättsläkare är väl medvetna om denna för medborgarnas rättssäkerhet så avgörande princip.

Gunilla Bring har en mera svepande bedömningsmetod som, oaktat att hon i sin artikel hävdar att skuldfrågan skall bedömas av jurister, förefaller baseras just på ett primärt ställningstagande till skuld som därefter i kategoriska formuleringar bör appliceras på de slutsatser som avrapporteras till uppdragsgivande myndighet och domstol.

Nedan väljer jag att följa den av Gunilla Bring genomförda dispositionen.

Dödsdomen/dödssättet

Beträffande dödsorsaken/dödssättet bör påpekas att Rättsliga rådet var helt ense med Rajs bedömning att da Costas

dödsorsak inte kunde fastställas. Varje uttalande om dödsorsaken i en sådan situation måste bli en spekulation. Rättsliga rådets utlåtande till Stockholms tingsrätt granskades av JO med anledning av en anmälan av två kolleger som hänvisade till Hanna Olssons bok. JO inhämtade i frågan inte bara synpunkter från Rättsliga rådet utan även från professorn i rättsmedicin Jörn Simonsen, Köpenhamn och från Socialstyrelsen.

I JOs ställningstagande 1992-06-22 framgår att Rättsliga rådet uttalat: »att orsaken till da Costas död inte kunnat fastställas, att det faktum, att den döda kroppen styckats, starkt talar för att hon bragts om livet, men att andra dödssätt (förgiftning, olyckshändelse, självmord, sjukdom) inte kan uteslutas...»

[det bör hållas i minnet att den genomsnittliga livslängden för kvinnliga heroinmissbrukande prostituerade är under trettio år och endast en bråkdel av dessa blir tagna av daga (egen

kommentar).] JO uttalade: »Hanna Olsson skriver i boken (sidan 95) att inte ett enda obduktionsfynd stöder påståendet att C. kan ha dött genom förgiftning, olyckshändelse, självmord eller sjukdom. Med rådet för ändå fram dessa orsaker som tänkbara.»

JOs bedömning blev: »Rättsliga rådet har emellertid sammanfattningsvis endast framhållit att andra dödssätt (förgiftning etc) inte kan uteslutas. Detta uttryckssätt är betydligt svagare än termen 'tänkbara'. Rättsliga rådets formulering på denna punkt kan inte tolkas på annat sätt än att andra dödsorsaker inte är sannolika men att de för den sakens skull inte kan uteslutas. Tingsrättens fråga till rådet om möjligheten av andra dödsorsaker får därmed enligt min mening anses besvarad på ett godtagbart sätt.»

Mot bakgrund av ovanstående är det alldeles självklart att Rättsliga rådet inte talade om »mord eller styckmord». Begreppet mord är en i brottsbalken definierad uppsåtlig gärning. Uppsåtet är som regel omöjligt att bedöma utifrån medicinska fynd och överlämnas, liksom gärningen i sin helhet, därför i vår rättsordning till domstol att avgöra efter att alla kända fakta i målet värderats. De två jurister som ingick i rättsliga rådet då yttrandet i da Costa-ärendet avfattades får förutsättas ha svarat för att yt-

”Detta uttryckssätt är betydligt svagare än termen 'tänkbara'.”

Författare

PETER KRANTZ

docent, överläkare, Rättsmedicinska avdelningen, Lund.